ETHISCHE RICHTLIJNEN ROND
IMMATERIEEL ERFGOED

OP ZOEK NAAR HET EVENWICHT

Wie immaterieel erfgoed zegt, zegt ethiek. Want geen immaterieel erfgoed zonder gemeenschappen, groepen en individuen die tradities, gebruiken, kennis en gewoonten erkennen als hun immaterieel erfgoed. Een leidraad voor goed gedrag is dus zeker geen overbodige luxe. Zowel Unesco als de Vlaamse overheid brachten ethische principes uit. Hoe ervaren erfgoedwerkers in Vlaanderen deze richtlijnen? En hoe gaan ze ermee aan de slag? *faro* sprak met Chantal Bisschop (CAG), Jorijn Neyrinck en Shana Van Hauwermeiren (Werkplaats immaterieel erfgoed), Lisanne Renes (stagiair bij Histories) en Anaïs Verhulst (CEMPER).

Elien Doesselaere

In het voorjaar van 2015 bevindt de Franse modeontwerper Isabel Marant zich in het oog van de storm. Een blouse uit haar nieuwe collectie vertoont verdacht veel gelijkenissen met een blouse die vrouwen van de Santa Maria Tlahuitoltepec-gemeenschap in Mexico dragen. Te veel volgens hen, en ze overwegen om juridische stappen te ondernemen. Het probleem? Marant nam het design over, zonder verwijzing naar en erkenning van de betrokken gemeenschap van wie dit erfgoed is. Marant handelde dus onethisch: ze ging aan de slag met het design, zonder medeweten of voorafgaande, geïnformeerde toestemming van de immaterieel-erfgoedgemeenschap.

In datzelfde jaar houdt Unesco de twaalf ethische principes boven de doopvont. Die zijn bedoeld als leidraad voor iedereen die direct of indirect te maken heeft met het borgen van immaterieel erfgoed.[1] Daarbij wordt de autonomie van gemeenschappen heel erg benadrukt. In het werken met immaterieel erfgoed begint alles immers bij de erfgoedgemeenschappen die tradities, gebruiken, kennis en kunde van vandaag erkennen als hun immaterieel erfgoed. De verantwoordelijkheid voor het borgen van het erfgoed ligt altijd bij hen. Zij beslissen welke acties ze ondernemen, en welke niet, met betrekking tot hun erfgoed.

Het idee achter deze principes? Gemeenschappen versterken en een kader bieden voor gepaste vormen van interventie van buitenaf, met respect voor (de autonomie van) gemeenschappen. In die zin weerspiegelen de richtlijnen ‘de geest van de conventie’ (voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed uit 2003, red.). De erfgoedwerkers aan tafel zijn goed vertrouwd met deze set ethische richtlijnen; ze brengen ze immers elke dag in de praktijk. De richtlijnen geven een dui-

Garnaalvisser worden staat voor iedereen open. Foto: Dirk Van Hove, via Flickr, CC BY-NC-ND 2.0

Tijdens de hondenzwemming van Sint-Baafs-Vijve staat ook een dierenarts paraat. Foto: inkkroon, via Pixabay, CC0

Dansers uit de Mexicaanse Santa Maria Tlahuitoltepec-gemeenschap dragen de typische blouse uit de streek. Foto: Secretaría de Cultura de la Ciudad de México, via Flick, CC BY-SA 2.0

Aalst Carnaval. Foto: Alex Sky, via Pixabay, CC0

delijk overzicht van waar de conventie voor staat en waar het om draait. Zowel voor de gemeenschappen zelf als voor erfgoedwerkers die hen ondersteunen.

EN IN VLAANDEREN

De Unesco-richtlijnen zijn expliciet bedoeld als basis voor de verdere ontwikkeling van ethische codes. Het staat landen of andere spelers dus vrij om deze principes te vertalen naar hun specifieke situatie. Vlaanderen ging hiermee al aan de slag. In 2019 publiceerde de Vlaamse overheid een 'Verklaring van ethische principes', als onderdeel van de Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed.[2] Anders dan bij Unesco bestaat de doelgroep hier uit de gemeenschappen die een plek ambiëren op de Inventaris Vlaanderen. Zij moeten deze verklaring ondertekenen. Deze ethische principes maken duidelijk in welk kader ze instappen, en welke regels er binnen het kader gelden.

Het oordeel van de erfgoedwerkers aan tafel? Het is goed dat de verklaring er is, maar het is slechts een eerste stap in de richting van een nog uit te bouwen, algemener instrumentarium rond ethiek en immaterieel erfgoed, op maat van de situatie in Vlaanderen.

EEN WELOMLIJND KADER

Een praktijk benoemen als immaterieel erfgoed betekent dat je je inschrijft in een bepaald paradigma. Immaterieel-erfgoedgemeenschappen hebben het eerste en het laatste woord over hun erfgoed. Tegelijkertijd, zo stelt Unesco, mogen praktijken niet in strijd zijn met zowel de mensenrechten als met duurzame ontwikkeling. Daarenboven moeten ze getuigen van wederzijds respect. De combinatie van deze regels zorgt soms voor frictie.

GENDER

Jorijn (Werkplaats immaterieel erfgoed) geeft een voorbeeld: "Gendergelijkheid is, samen met Afrika, een van de twee globale prioriteiten van Unesco. Unesco ontplooit heel wat acties rond dit thema. Maar binnen de werking rond immaterieel erfgoed lopen ze op de toppen van hun tenen. Waarom? Ook hier speelt het spanningsveld tussen de principes van immaterieel erfgoed enerzijds en de mensenrechten anderzijds. Gemeenschappen mogen zelf kiezen hoe ze hun tradities beleven, en in sommige gevallen valt dat niet te rijmen met gendergelijkheid. Wat dan? Die spreidstand zit inherent vervat in de conventie, en het voeren van een discussie over (gelijkwaardigheid van) gender in een mondiale context blijkt verre van evident."

DIEREN

Dierenwelzijn was een aantal jaren geleden een heet hangijzer, en het is nog steeds een belangrijk aandachtspunt. Veel gemeenschappen gaven gehoor aan die roep naar meer dierenwelzijn en pasten hun tradities en gebruiken in die zin aan. Een mooi voorbeeld is de jaarlijkse hondenzwemming in Sint-Baafs-Vijve. De organisatoren, bewust van de veranderende tijdgeest, hechten veel belang aan dierenwelzijn. In 2015 nodigden ze GAIA zelf uit om het gebruik door te lichten. Dat had de dierenrechtenorganisatie nog nooit meegemaakt. Met als resultaat een verstrengd wedstrijdreglement en een strikt afgebakende wedstrijdzone, enkel toegankelijk voor mensen met een polsbandje. Ook staan duikers, een hondengedragstherapeut en een dierenarts paraat tijdens het evenement.

RACISME

Een ander paar mouwen zijn tradities die blijk geven van (onbedoeld) racisme. Het schrappen van Aalst Carnaval van de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid past in dit rijtje. In alles wat Unesco doet, staat het bouwen aan vrede voorop, met respect voor elkaar als cruciale voorwaarde. Het werken rond immaterieel erfgoed is een van die instrumenten om dat te realiseren. Maar wat als een traditie in strijd lijkt te zijn met dat vredesidee?

Volgens de ethische principes mag er van buitenaf niet geoordeeld worden over een praktijk.[3] Maar dat is niet de enige regel die geldt. Unesco beargumenteerde dat de invulling van Aalst Carnaval niet langer strookt met de principes van de conventie, zoals het wederzijdse respect tussen gemeenschappen. Ook oordeelde Unesco dat hun geloofwaardigheid op de helling staat, doordat Aalst Carnaval in hun ogen racistische, antisemitische en xenofobe representaties toelaat.

In alles wat Unesco doet, staat het bouwen aan vrede voorop, met respect voor elkaar als cruciale voorwaarde. Het werken rond immaterieel erfgoed is een van die instrumenten om dat te realiseren. Maar wat als een traditie in strijd lijkt te zijn met dat vredesidee?

Een roetveegpiet op bezoek in een school.
Foto: Ziko van Dijk, via Wikipedia, CC BY-SA 4.0

Denk ook aan de figuur van Zwarte Piet. Ook hierover zijn de meningen verdeeld: is dit een racistisch gebruik of niet? CEMPER staat hier voor een dilemma. Bij de productie van een kinderliedjesboek haalde een Sinterklaasliedje de selectie. Hoe het liedje precies gezongen wordt, verschilt echter. De ene zingt 'zwarte pieterbaas', bepaalde leerkrachten laten hun leerlingen 'trouwe pieterbaas' zingen, ook 'lieve pieterbaas' komt voor. Welke versie neemt CEMPER op? Dat 'zwarte pieterbaas' nog vaak voorkomt, is een argument om het liedje zo op te nemen, inclusief uitleg hoe er vandaag naar de traditie gekeken wordt. Er valt ook veel te zeggen voor 'trouwe pieterbaas'. Anaïs heeft hierbij het oncomfortabele gevoel dat ze de traditie in een bepaalde richting stuurt. Na vergelijkend onderzoek op YouTube van zo'n veertigtal fragmenten valt de keuze op 'lieve pieterbaas'.

RECHT DOEN

Deze kwesties raken ook aan het spanningsveld tussen enerzijds alweer de autonomie van erfgoedgemeenschappen en anderzijds maatschappelijke tendensen. Immaterieel erfgoed leeft, en evolueert mee met de tijd. Maar wat als een erfgoedgemeenschap ervoor kiest om zich af te sluiten van bepaalde evoluties? Hoe meer gemeenschappen voelen dat ze onder druk komen te staan of zich geïsoleerd voelen, hoe groter de kans ook dat ze vasthouden aan de huidige vorm van hun traditie.

Bovenstaande cases tonen aan dat er meer mensen betrokken zijn, of zich zo voelen, bij een praktijk dan enkel degenen die hem beoefenen. Dat kan gaan schuren. De deelnemers geven aan dat ze gemeenschappen nooit zullen *pushen* in deze of gene richting, uit respect voor hun autonomie. Wat ze wél doen, is een kritische blik van buitenaf bieden en hen wijzen op verschillende pistes met het oog op het voortbestaan van een gebruik. Wil je als erfgoedwerker ethisch handelen, dan moet je recht doen aan alle betrokkenen en telkens opnieuw de verschillende belangen, rechten en wensen afwegen.

Dat wordt ook duidelijk tijdens het gesprek: ethische richtlijnen staan nooit op zichzelf. Dat zou niet ethisch zijn. Ze zijn een hulpmiddel, geen instrument dat dé waarheid in pacht heeft. Ze gaan altijd in dialoog met elkaar én met andere kaders én ze zijn vervat in een context. Telkens opnieuw moeten de verschillende kaders afgewogen worden tegen elkaar. Enkel zo beoefenen we een ethische erfgoedpraktijk. ■

Elien Doesselaere is adviseur immaterieel erfgoed | communicatiemanager bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. Voor de twaalf ethische principes van Unesco, zie: https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866.
2. Voor de acht ethische principes van Vlaanderen, zie: https://www.vlaanderen.be/cjm/sites/default/files/2019-10/ICE_Verklaring_van_ethische_principes.pdf.
3. *"Each community, group or individual should assess the value of its own intangible cultural heritage and this intangible cultural heritage should not be subject to external judgements of value or worth."*

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Driemaandelijks tijdschrift

BEVIEL DIT ARTIKEL U?

Ja? Neem dan een abonnement op faro | tijdschrift over cultureel erfgoed. Het blad verschijnt viermaal per jaar en kost amper 40 euro (voor abonnees in België). Woont u in het buitenland? Dan bent u al geabonneerd voor 50 euro.

MEER WETEN?

Op www.faro.be/tijdschrift vindt u alle info.

faro
VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED

Vlaanderen
verbeelding werkt